

УДК 78.041/.049

В.Драганчук

**ОБРАЗ ОКСАНИ В ОПЕРІ В.КИРЕЙКА «БОЯРИНЯ»: ВІДЧУТТЯ ПРИРОДНОЇ
РЕЛІГІЙНОСТІ У МЕНТАЛЬНІЙ ХАРАКТЕРИСТИЦІ ГЕРОЇНІ
(ЗА ДРАМАТИЧНОЮ ПОЕМОЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)**

Постановка наукової проблеми та її значення. Відсвяткувавши 140-річчя від дня народження Лесі Українки, вкотре повторюємо про бездонні глибини і непізнані сенси, про невмирущі ідеї, втілені у її Слові. Серед найбільш знаних творів – драма «Бояриня», яка не лише не стала предметом такої кількості наукових досліджень, як, наприклад, «Лісова пісня», а й отримала складну долю протягом майже всього ХХ ст., була фактично «вилучена» із спадщини поетеси. Це передчувала Леся Українка... Якщо за «Лісову пісню» вона боялася з огляду на те, чи зрозуміють сенс трансцендентної ідеї драми-феєрії: «...не «провалу» боюся, а переміни мрії – в бутафорію...» (пересторога, висловлена у листі до матері від 24 травня 1912 року [11]), то «Бояриню» мала намір видати під псевдонімом (лист до матері від 28 грудня 1912 р.) [11].

Сьогодні драма «Бояриня» тлумачиться з огляду на історичний, міжнаціональний, гендерний та інші аспекти. В основі бачення образу Оксани – проблема волі, що натикається на присягу люблячої жінки, котра, за словами О.Забужко, не змогла винести колаборанства як духовної смерті Степана, і виходом з цього глухого кута стала лише власна смерть [7]. Та крізь ці «відкриті» змістовні грані твору пробивається ряд «затінених» сенсів, що від цього не стають менш важливими. Серед них – тонке і надзвичайно важливе для розуміння української національної ментальності *відчуття природної первинної релігійності*, сучасною мовою – розуміння інформаційної єдності всього суцього (таке єдине національне інформаційне поле «і мертвих, і живих, і ненароджених» у художньому Слові відтворив Т.Шевченко); це відчуття – у первинній єдності з природою, що промовисто виразив Кобзар в останньому вірші:

... у раю,
Неначе над Дніпром широким,
В гаю – предвічному гаю,
Поставлю хаточку, садочок
Кругом хатини насаджу...
...Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаях,
Могили-гори на степах –
І веселенько заспіваєм...
(«Чи не покинуть нам, небого...»)

Це, власне, те багато тисячолітнє світовідчуття, що, переплівшись із християнською релігією, надало їй національного колориту, не заперечуючи, а навпаки – заглиблюючи у цей багато тисячолітній егрегор народної духовності. Це те що найяскравішим чином згодом, після написання «Боярині», покаже Леся Українка у «Лісовій пісні», хоча задум драми-феєрії Мавки у період творення образу Оксани давно переповнював автора¹: «здавна тую мавку «в умі держала», ще аж із того часу, як ти в Жаборищі мені щось про мавок розказувала, як ми йшли якимсь лісом з маленькими, але дуже рясними деревами» (лист до матері від 12 січня 1912 р.) [11]. Отож, мова йде про відчуття самою Лесею Українкою «релігії предків моїх», що відбилась такими прекрасними лініями і барвами у веснянках, колядках, обрядах та легендах», про що пише у листі до А.Кримського від 6 червня 1912 р. [11], і що згадує М.Драгоманов «народний політеїзм» – «народну віру українців»².

Отож, первинна релігійність за окремими, але яскравими, драматургічно-підкресленими репліками, за відчуттям *веселості* як *природного* стану людини (це те, що і за життя, і перед шляхом у Лету «*веселенько заспіваєм*» у Т.Шевченка, «веселий світ», «річки веселі» та «веселощі рідного краю» в Лесі Українки у «Боярині»), прослідковується у змалюванні Лесею Українкою християнського образу Оксани. *Не будучи генеральною ідеєю твору*, вона, ця ідея, як один із маленьких чистих струмків, живить річище самоусвідомлення та само ідентифікації героїні, а відтак – впливає на *цілісне розуміння образу* жінки, що представила вільну козацьку Україну.

У *музичному театрі* «Бояриня» інтерпретована «лицарем національного духу» в музиці В.Кирейком, що послідовно втілює кризу музичне висловлювання три вершинні драми, створені «лицаринею чину і духу»³ Лесею Українкою: опера «Лісова пісня» на власне лібрето (1957, Київ, вид-во «Мистецтво», 1965), балет «Оргія» на лібрето Н.Скорульської (1976 р.), і нарешті – опера «Бояриня» на лібрето В.Туркевича (2003 р.), прем'єра якої у концертній версії відбулася в Національній опері України 2008 р. Сьогодні «Бояриня» почала жити музичним життям, тому вирізнення основних граней образу Оксани в музиці стало темою цієї наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень. Різноманітні аспекти драми Лесі Українки «Бояриня» розглядають П.Андрійчук-Данчук [1], А.Бичко [2], І.Дзюба [5], О.Забужко [7], О.Піскун [13], Т.Трифоновна [15] та ін.

Музична інтерпретація творчості Лесі Українки є предметом досліджень О.Давидової [4], Л.Єфремової [6], М.Загайкевич [8], К.Майбурової [12], Л.Яросевич [18] та ін. Аналіз опери увійшов до дисертаційного дослідження І.Шестеренко [16; 17]. Автор вважає, що «композитор запропонував нову концепцію філософського *stredo* Лесі Українки (опери «Лісова пісня», «Бояриня», балет «Оргія», романи на тексти поетеси). При тому розширена палітра жіночих образів, що підіймаються на високий рівень категорії трагічного. Відкриваючи заборонену раніше драму «Бояриня», В.Кирейко заглиблюється в концепційний простір п'єси Лесі Українки, пропонує нове трактування її змісту, музичними засобами відтворює не тільки поетику, а й соціально-політичний контекст літературного першоджерела [16, 8]. Дослідниця стверджує, що драматургічна ідея опери має соціальну та лірико-побутову лінії, продовжуючи традиції оперної творчості М.Вериківського, М.Лисенка, Б.Лятошинського, Ю.Мейтуса та ін. «На тлі трагічно-суперечливої епохи в історії України розгортається й драма людська. Опера позначена тонким психологізмом, правдивістю, умінням розкрити музичними виражальними засобами внутрішній світ і характери героїв, а також філософсько-узагальнюючий підтекст літературного першоджерела» – пише І.Шестеренко [16; 15].

Формулювання завдань та мети статті. Мета статті – дослідити музичну інтерпретацію образу Оксани крізь призму первинної природної релігійності. Завдання: розглянути образ Оксани у трактуванні Лесі Українки; проаналізувати відчуття первинної природної релігійності як ментальну характеристику героїні в музичній інтерпретації В.Кирейка за лібрето В.Туркевича.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Оксана у Лесі Українки за благо рідного звичаю вважає «співати по гаях», у глибокій тузі уособлюється з квіткою: «Я гину, в'яну, жити так не можу! (Степан): Се правда, не ростуть квітки в темниці...», а в передсмертний час, як на сповіді, прощається:

Добраніч, сонечко! Ідеш на захід...

Ти бачиш Україну – привітай!

Як було вказано вище, опера-драма «Бояриня» написана 2003 р. на лібрето В.Туркевича. Як писала напередодні прем'єри кийська преса, «єдина сцена, якої немає в оригіналі поеми Лесі Українки – коли українці з Єпископом та Гетьманом і московські бояри зібралися біля церкви на святкування Трійці. Розмовляють між собою на двох мовах.

Спочатку сваряться, а потім разом ідуть на медовуху» [9]; «Туркевич вирішив детальніше розповісти про тогочасну політичну ситуацію в Україні. Тому опера відкривається розгорнутою сценою з хором, під час якої ворожо настроєні українці та росіяни провокують одні одних на бійку. Такий зачин, зрозуміло, розставив інші, ніж у Лесі Українки, драматургічні та етичні акценти. Смісловим центром опери стає не конфлікт між почуттям та обов'язком, не трагедія жінки, котра гине, одірвана від рідної землі, а буквально міжнародний конфлікт між двома народами» [3].

Чи дійсно в опері В.Кирейка за лібретто В.Туркевича знівельовано драму Оксани на користь історико-соціальної лінії? Як вказав В.Туркевич в інтерв'ю «Чекаючи на «Бояриню», «перша дія опери є немовби передмовою до автентичного тексту «Боярині» Лесі Українки, вводить нас в епоху... в характери головних героїв, які набудуть розвитку вже в другій дії, щоб виразити себе, свої почуття і свої погляди. Працюючи над другою дією, я прагнув максимально зберегти автентичні тексти Лесі Українки, вибудувати їх так, щоб опера зазвучала в єдиному драматургічному розвитку, окреслювала характери на тлі часу і його викликів, щоб навіть епізодичні персонажі несли ідейно-етичне бачення отих двох світів (українського і московського), яке прагнула розкрити Леся Українка» [14].

Які ж смислові акценти в образі героїні, насамперед щодо відчуття первинної релігійності в її ментальній характеристиці, яку розглядаємо у даній статті, ставить МУЗИКА? Відчуття природної релігійності насамперед створюють веснянки, які виконує хор а саррелла за кулісами у першій дії. Первинна релігійність пов'язана з рідною землею: «Їх [веснянки] проспівують лише раз за всю оперу. Бо потім, як дія відбуватиметься в Москві, українських веснянок уже не буде» [9], і це природно, що рідна звичаєвість, в якій втілено відчуття первинної релігійності, пов'язується з батьківською землею. На кожній землі співають своїх пісень.

Серед яскравих епізодів Оксани – її арії «Такий чудний, а серце так забилося...» та «Було життя – і не було його». У них змальовано різні грані образу героїні, а радше – різні духовно-емоційні стани Оксани в різних життєвих ситуаціях. Звернемося до музичного тексту В.Кирейка детальніше⁴.

Арія «Такий чудний, а серце так забилося...» має в основі текст, створений лібретистом. Романсовою мелодикою у світлому, елегійному дусі змальовано здивування Оксани від незвичного боярського вбрання Степана з очима, «сповненими журби» (приклад 1).

Приклад 1

Музичний текст арії «Такий чудний, а серце так забилося...» В.Кирейка. Музика записана у 6/8 такту, тональність D мажор. Текст арії: «Та - кий чуд - ний, а сер - це так за - би - лось, / трем - тить, трем - тить, мов пта - шеч - ка в сіль - ці.»

Степанові «десь там в Московії ночами верби сняться», й Оксана на мить – на драматичній кульмінації – хоче перетворитися у вербичку, яка символізує рідну землю, вживає прадавнє звернення «о леле». При цьому композитор використовує контраст тонального колориту Es-dur та gis-moll та інших (мелодико-гармонічних, фактурних тощо) засобів. Це яскравий приклад первинної природної релігійності, яка вносить нову грань у ментальну характеристику героїні.

Друга названа арія – «Було життя – і не було його. Як зрадиш в ньому раз – то вже довіку» – трагедійна сповідь героїні, висловлена у «похмурому» b-moll, в основній частині – за текстом Лесі Українки: «Борцем не вдався ти...». Композитор майстерно змальовує переживання Оксани, в якій переборолись почуття національної честі та любові до чоловіка. Вслуховуючись у передсмертний монолог героїні, відчуваєш радше реквієм за Степаном, реквієм за козацьким лицарством. А образ Оксани отримує завершення у первинно-релігійному, що зверненням до сил природи нагадує «Плач Ярославни», – але у просвітленому, катарсичному «Добридень, сонечко!...» (приклад 2) з кінцевим нерозв'язаним тритоном, що символізує нерозв'язаність проблеми в українській історії...

Приклад 2

Музичний приклад 2: фрагмент арії «Добридень, сонечко!...» у тритактному розмірі, б-мінор. Текст пісні: «До-бри-день, со-неч-ко! Спі-шиш на за-хід. Ти ба-чиш Ук-ра-ї-ну, ти ба-чиш Ук-ра-ї-ну - при-ві-тай, при-ві-тай.»

Висновки та перспективи нових досліджень. Первинна природна релігійність – не головна, але дуже важлива грань ментальної характеристики Оксани в опері-драмі «Бояриня». Композитор В.Кирейко та лібретист В.Туркевич майстерно підкреслили елементи «релігії предків моїх» (Леся Українка) як природного світовідчуття Оксани.

Дана розвідка дозволила виявити один з аспектів розмаїтого змістового спектру музичного твору, крізь який звертаємося до забороненої драми мисткині через сто років після її написання. Упевнена, що в опері ще багато тонких ментальних ліній, за якими пізнаємо минувшину як сучасність, як ментальність нації. Можливо, у відчутті природної релігійності, що увійшла у християнство (згаданий «народний політеїзм» за М.Драгомановим), – як це вершинно було представлено у козаків-характерників, у відчутті *веселості* як природного стану людини і криються *ключі* до національної *свободолюбивості*, яку показала Леся Українка в образі Оксани? Це питання – на перспективу нових досліджень.

Примітки

1 «Бояриня» написана 27-29 квітня (10-12 травня) 1910 р., під час перебування Лесі Українки в Єгипті. «Лісова пісня» – у липні 1911 року, вже на Батьківщині, хоча задум твору Леся Українка виношувала задовго до того.

2 З цього приводу див.: [7; 373-375].

3 «Лицарина чину і духу» – за О.Забужко [7].

4 Арії розглядаються за копіями рукопису, подарованими пропагандистом творчості композитора, проф. В.Антонюк Волинському національному університету ім. Лесі Українки.

Список використаної літератури

1. *Андрійчук-Данчук П.* Національне питання в драматичній поемі «Бояриня» Лесі Українки = National Question in Lesya's Ukrainka drama «Boyarunia» / П.Андрійчук-Данчук. – Джерзі Ситі, Нью Джерзі, 2007. – 141 с.
2. *Бичко А.К.* Леся Українка. Світоглядно-філософський погляд / А.К. Бичко. – К.: Укр. центр духов. культури, 2000. – 185 с.
3. «Бояриня» *Віталія Кирейка на сцені Національної опери.* – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.stolytsya.kiev.ua>
4. *Давыдова О.Н.* Драматургия Леси Украинки в музыкально-сценическом творчестве украинских советских композиторов: автореф. дисс... канд. искусствоведения: 17.00.02 – «Музыкальное искусство» / О.Н. Давыдова. – К., 1987. – 15 с.
5. *Дзюба І.* «Та, що пильнувала ватри» (До 50-ої річниці з дня смерті Лесі Українки) / Іван Дзюба // Леся Українка. «Бояриня». – Торонто, 1971. – С. 110-128.
6. *Єфремова Л.П.* «Лісова пісня». Опера В.Кирейка / Л.Єфремова. – К.: Мистецтво, 1965. – 50 с.
7. *Забужко О.С.* Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / О.Забужко. – 3 вид., випр. – К.: Факт, 2007. – 640 с.
8. *Загайкевич М.П.* Драматургія балету / М.Загайкевич. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 174-185.
9. *Зарічна М.* Бояриня Оксана померла з туги / М.Зарічна. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://gru.ua>
10. *Кирейко В.* «Я не пристосовувався до того, який і куди дме вітер» / В.Кирейко // Українська газета. – № 45 (185). – 2008. – 18-31 грудня. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ukrgazeta.plus.org.ua>
11. *Леся Українка.* Твори / Леся Українка. – К.: Держлітвидав УРСР, 1951. – Т. 5: Листи (1881-1913). – 863 с.
12. *Майбурова К.В.* Віталій Кирейко / К.Майбурова. – К.: Муз. Україна, 1979. – 48 с.
13. *Піскун О.* Драма Лесі Українки «Бояриня» в літературознавчих студіях Михайла Драй-Хмари / О.Піскун // Вісн. Черкас. держ. ун-ту. Сер. «Філол. науки». – 2009. – Вип. 167. – С. 55-60.
14. *Тарасенко Л.* Чекаючи на Боярину: Вперше однойменна драма Лесі Українки прозвучить у оперній (концертній) версії / Л.Тарасенко // День. – 2008. – 17 квітня. – № 71. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua>
15. *Трифоновна Т.М.* Статус жінки в драматичних творах Лесі Українки «Бояриня» та Генріка Ібсена «Ляльковий дім» / Т.М. Трифоновна // Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту. – 2001. – № 7. – С. 138-139.
16. *Шестеренко І.В.* Творчість Віталія Кирейка в аспекті біографічних досліджень: автореф. дис... канд. мистецтвозн.: спец. 17.00.03 – «Музичне мистецтво» / І.В. Шестеренко. – Л., 2009. – 20 с.
17. *Шестеренко І.В.* Нова опера В.Д. Кирейка «Бояриня». Прочитання драми Лесі Українки в контексті часу / Ірина Шестеренко // Українське музикознавство. – Вип. 35. – К., 2006. – С. 283-302.
18. *Яросевич Л.В.* Леся Українка і музика / Л.Яросевич. – К.: Муз. Україна, 1978. – 125 с.

Резюме

Розглядається образ Оксани у контексті відчуття героїнею первинної природної релігійності як «релігії предків моїх» (Леся Українка), у поєднанні з християнською позицією – «народного політеїзму», «народної віри українців» (М.Драгоманов). Це відчуття трактується як не головна, але важлива грань ментальної характеристики Оксани в опері-драмі «Бояриня».

Ключові слова: музична інтерпретація, драма, опера, первинна природна релігійність.

Summary

Draganchuk V. Oksana's image in V.Kyreyko's opera «Noble woman»: a sense of natural religion in the mental characteristics of the protagonist (at the dramatic poem by Lesya Ukrainka)

Oksana's image in the context of the sensation by primary natural religion as the «religion of my ancestors» (Lesia Ukrayinka), in conjunction with the Christian position of the «popular polytheism», «national faith of Ukrainians» (M.Dragomanov) are considered in this article. These sensations are not treated, but a very important facet of mental characteristics of Oksana in the opera-drama «Boyarinya».

Key words: musical interpretation, drama, opera, the primary natural religion.

Аннотация

Рассматривается образ Оксаны в контексте ощущения героиней первичной природной религиозности как «религии предков моих» (Лесья Украинка), в сочетании с христианской позицией – «народного политеизма», «народной веры украинцев» (М.Драгоманов). Указанное ощущение трактуется как не главная, но важная грань ментальной характеристики Оксаны в опере-драме «Боярыня».

Ключевые слова: музыкальная интерпретация, драма, опера, первичная природная религиозность.

Надійшла до редакції 11.12.2013 р.